

Wprowadzenie

Juwentologia jest nauką, która syntetyzuje prawidłowości bytowania ludzi w okresie młodzieńczym oraz pozwala na dokonywanie analiz dotyczących etapów życia człowieka, kolejnych faz rozwojowych, kryzysów tożsamości, kontaktów rodzinnych, problematyki subkultur, problemów przestępczości, czy zmian psychofizycznych. Młodzież jest interesującą kategorią społeczną, a także ważnym zagadnieniem socjologicznym, z uwagi na to, że młodzi ludzie nabywają istotne cechy społeczne w tym okresie. Zrozumienie procesów społecznych kierujących działaniem młodzieży, pozwala na znalezienie odpowiedzi na pytanie, dlaczego mimo oddziaływania instytucji wychowawczych i socjalizacyjnych, nadal w społeczeństwie nasilają się różnorodne zjawiska patologii społecznej, dlaczego rozwija się agresja jednostkowa i grupowa, jaki jest związek między zachowaniami młodego pokolenia a zachowaniami całego społeczeństwa.

Młodzież jest kategorią społeczną, nacechowaną niepełnym dostępem do społecznych uprawnień, niepodporządkowana jeszcze całkowicie obowiązkom społecznym. Sytuacja społeczna młodzieży jest stanem przejściowym, stanem niedojrzałości, nieodpowiedzialności, zapewniającym jednak otwarte perspektywy życiowe. Młodzież stanowi siłę witalną i źródło odnowy każdego społeczeństwa i posiada określone potrzeby wieku młodzieńczego, w tym potrzebę bezpieczeństwa, miłości, szacunku, poczucia sukcesu, odkrywania sensu świata i sensu własnego życia, czy twórczości wyrażającej się w ciągłym dążeniu do odkrywania czegoś nowego. Zaspokojenie tych potrzeb nie tylko warunkuje właściwy rozwój intelektualny, emocjonalny i biologiczny młodzieży, ale ukierunkowuje również daną osobę jako istotę społeczną do podejmowania w przyszłości określonych ról społecznych.

Rozumienie pojęcia młodzież można rozpatrywać w trzech znaczeniach:

- a) jako nośnik psychologicznych zmian społecznych,
- b) jako fenomen kulturowy,
- c) jako element procesu zmiany pokolenia.

W ujęciu socjologicznym młodzież może być traktowana bądź jako kategoria społeczna, obejmująca w sensie biologicznym i chronologicznym młode jednostki nie całkiem podobne do siebie pod względem cech społecznych, bądź jako kategoria społeczna znajdująca się w pewnej fazie rozwojowej, w fazie młodości. Termin młodzież może odnosić się do zbioru osobników w określonej grupie wiekowej, zaś termin młodość do stanu, jaki owe osobniki przeżywają.

Należy zauważyć, że okresowi przejścia od dzieciństwa do dorosłości każdemu człowiekowi towarzyszy:

- a) przejście od zajęć kontrolowanych przez rodziców lub wychowawców do zajęć niekontrolowanych przez nich,
- b) dostrzeganie odrębności wartości kulturowych, reprezentowanych przez rodziców i grupę rówieśniczą,
- c) konflikty na tle różnic w postawach rodziców i w postawach własnych.

Tworzy się wówczas nowa osoba, która jest nową kategorią społeczną, nowym tworem społecznym. W związku z takim rozumieniem młodzieży, można uznać, że w kategoriach funkcjonalnych młodzież określa się jako tę część grupy, która nie posiada jasno określonych funkcji, a jej zadaniem jest nabywanie oraz internalizacja przepisów ról, a także wartości i norm wyznaczających pozycje w grupie w określonej przyszłości. Natomiast w kategoriach strukturalnych, młodzież nie posiada ściśle określonego miejsca w systemie zależności, będąc niejako przedmiotem oddziaływania kultury, a nie jej podmiotem i współuczestnikiem. Proces socjalizacji jest wówczas postrzegany jako przymusowy i represyjny, nacechowany sankcjami, realizowanymi przez instytucje do tego powołane. Można także zauważyć, że charakterystycznymi wyznacznikami zachowania się młodzieży jest pierwiastek buntu przeciw wartościom obowiązującym w świecie ludzi dorosłych oraz przemiany w rytuałach inicjacyjnych, które nie są ostre we współczesnych społeczeństwach cywilizowanych.

Młodzież jest więc jednocześnie fenomenem społecznym, kategorią społeczną, grupą społeczną i zbiorem społecznym, mieszczącym się gdzieś między dzieciństwem a dorosłością.

Patrząc na współczesną młodzież należy odnotować, że jest ona szczególnie zagrożona oddziaływaniem środowiska zewnętrznego, działającego na nią niekorzystnie. Wśród zagrożeń, na jakie narażona jest młodzież, wymienić należy przestępczość, uzależnienia, zachowania destrukcyjne, zachowania ryzykowne, a także uleganie negatywnym wpływom innych. Szczegółowo ujmując, współczesna młodzież polska ulega modzie, fascynuje się agresją i przestępczością, nadmierne pali papierosy, pije alkohol, używa środków odurzających i substancji psychotropowych, podlega wpływom suicydalnym, zachowuje się ryzykownie w kontaktach seksualnych. Poza tym, młodzież ta zatracą się w świecie wirtualnym uzależniając się od urządzeń technicznych, w tym zwłaszcza od komputerów i telefonów komórkowych. Młodzieży tej nie jest obcy również hazard.

Wszystkie te zjawiska są ściśle związane z procesami zmian społecznych, które stwarzają nową rzeczywistość konstytuującą porządek prawny, nową rzeczywistość

gospodarczą działającą w innych realiach ekonomicznych oraz nową rzeczywistość społeczną jako konsekwencję dwóch poprzednich. Pojawia się wówczas wiele nowych problemów społecznych, które nie miały precedensu w poprzednim systemie. Pełny obraz interpretacji i oceny zjawisk wkraczających do nowej rzeczywistości uwzględniający wielostronność i złożoność problematyki przemian powinien być naświetlany z wielu punktów widzenia, w tym z perspektywy ekonomicznej czy społecznej.

Gwałtowne zmiany systemowe doprowadziły do tego, że nastąpiła zmiana kondycji psychicznej i społecznej społeczeństwa polskiego. Czynniki mające charakter traumatogenny spowodowały powstanie nowego rodzaju strachu przed przyszłością. Trauma transformacyjna wywołała gwałtowny wstrząs społeczno-ekonomiczny. Nagłe i gwałtowne zmiany systemu społecznego wywołały lęk dezintegracyjny, co prowadziło do załamania się dotychczasowych schematów poznawczych, wzorów zachowań, strategii adaptacyjnych, a dotychczasowe zachowania stały się dysfunkcjonalne. Świat społeczny budowany w świadomości ludzi stał się obcy, nieprzewidywalny. Na to nałożyły się problemy młodego pokolenia. Niepewność co do przyszłości, widmo bezrobocia, niemożność spełnienia społecznych aspiracji i ustalenia własnej drogi zawodowej i społecznej, a także obawa przed pauperyzacją oraz utratą statusu społecznego powodują stres i napięcia wśród młodzieży. Jednocześnie młodzież dostrzega płynące ze środków masowego przekazu reklamy, kuszące nowoczesnością, pięknem, atrakcyjnością, które wpływają na powstawanie potrzeb, zmuszających do pracy, współzawodnictwa i permanentnego sprawdzania się. Funkcjonujące wzory piękna, pomyślności, siły, bogactwa, kultu młodości, sprawności, konsumpcyjnego stylu życia prowadzą do powstawania nierealnych aspiracji będących często poza możliwościami danej jednostki, a to z kolei wpływa na obraz samego siebie. Niemożność osiągnięcia tego, czego by się chciało, wpływa na generowanie zjawisk określanych mianem patologicznych. Środkiem kompensującym takie postrzeganie świata jest sięganie po alkohol i narkotyki, popełnianie przestępstw, samobójstwa, agresywne zachowania w miejscach publicznych, a także zachowania ryzykowne. Do najbardziej znanych zachowań kompensacyjnych występujących wśród młodzieży należą palenie papierosów, picie alkoholu i używanie narkotyków.

Trudno znaleźć rozsądne sposoby zapobiegania takiej fali problemów społecznych wśród młodzieży. Przyjmując, że te negatywne zjawiska nie mają charakteru przypadkowego i często są poprzedzone wcześniejszymi sygnałami świadczącymi o nieprzystosowaniu danej osoby, to wydaje się, że jedyną drogą w zakresie zapobiegania problemom społecznym

nioletnich jest profilaktyka i zapobieganie demoralizacji młodzieży, w tym w szczególności w pierwszym etapie edukacji dzieci i młodzieży w szkołach.

O problemach społecznych współczesnej młodzieży szkolnej napisano już bardzo dużo, a literatura naukowa na ten temat jest tak bogata, że trudno jest wskazać kilka ważniejszych publikacji. Jednak większość opracowań przedstawia spektrum zjawisk zagrażających współczesnej młodzieży szkolnej, bez odpowiedzi na pytanie, jak rozwiązać ten problem. Dzięki stawianym w ten sposób pytaniom, możliwe jest poznanie dynamiki zjawiska oraz wypracowanie odpowiednich metod przeciwdziałania umożliwiających prowadzenie skutecznej pracy profilaktycznej w środowisku szkolnym.

W ten nurt wpisują się również działania samorządów terytorialnych od wielu lat tworzących programy, których celem jest ograniczanie zjawisk noszących miano problemów społecznych. Wśród najważniejszych problemów w tym obszarze wymienia się:

- a) przestępstwa i wykroczenia w szkołach oraz w bezpośrednim sąsiedztwie szkół oraz przemoc w szkołach,
- b) łatwy dostęp do alkoholu i narkotyków w środowisku szkolnym,
- c) niewłaściwą reakcję społeczną na przejawy zjawisk dysfunkcyjnych i patologicznych w otoczeniu szkół i środowisku szkolnym,
- d) niezadowalający stan współpracy osób i instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w środowisku szkolnym, w tym zwłaszcza na linii: dyrekcja – nauczyciele – uczniowie – rodzice – Policja, oraz niski poziom wzajemnego zaufania, co może skutkować brakiem możliwości identyfikacji istniejących problemów, czy obawą i niechęcią przed rzetelnym zajęciem się niepokojącymi zjawiskami,
- e) tolerancję dla zachowań dysfunkcyjnych i patologicznych.

Problemy społeczne rozumieć należy jako dolegliwe zjawisko społeczne, wpływające negatywnie na dane społeczeństwo, dostrzeżone przez to społeczeństwo jako problem i nazwane problemem społecznym, w przypadku którego podjęte zostały działania mające na celu zmarginalizowanie albo wyeliminowanie tego zjawiska.

W niniejszej pracy omówiono zagadnienia przemocy w szkole oraz problemów alkoholowych i narkomanii. **Problemy przemocy w szkole rozumiane są tutaj jako wszelkie dolegliwe zjawiska występujące w środowisku szkolnym, przejawiające się stosowaniem przemocy, agresji, dyskryminacji, nękania, czy mobbingu (bez względu na to, jak definiuje się te pojęcia) wobec uczniów, nauczycieli oraz innych osób, związanych bezpośrednio i pośrednio ze środowiskiem szkolnym, przez inne osoby funkcjonujące w danym środowisku szkolnym (uczniów, nauczycieli, pracowników szkoły),**

a wpływające negatywnie na osoby będące podmiotem oddziaływania. Jest to zjawisko, które zostało dostrzeżone jako zagrożające dla tej zbiorowości, nazwane problemem przemocy w szkole, a także podjęte zostały działania mające na celu zmarginalizowanie albo wyeliminowanie tych zjawisk z danego środowiska szkolnego, danej zbiorowości lub całego społeczeństwa.

Podobnie jest z zagadnieniem problemów alkoholowych i narkomanii, gdzie **problemami alkoholowymi i narkomanii młodzieży szkolnej nazwano całokształt szkód związanych z używaniem przez osoby poniżej 18 roku życia legalnych i nielegalnych środków odurzających i substancji psychotropowych (środków psychoaktywnych), które występują u osób je używających, członków ich rodzin oraz całego społeczeństwa, wymagających działań, które mają na celu zmniejszanie rozmiarów lub eliminację tego zjawiska.**

Poza tym, w ostatnim latach pojawiło się nowe zagrożenie, które jeszcze nie jest oszacowane w środowisku szkolnym. Jest to problematyka uzależnień behawioralnych. Trudno powiedzieć, co leży u podstaw pojawienia się znacznej fali uzależnień behawioralnych we współczesnym świecie, choć można wskazać, że jedną z prób odpowiedzi na to pytanie jest koncepcja wszechogarniającej wszystkie zglobalizowane społeczeństwa zmiany społecznej, w której społeczeństwo przechodzi ono od społeczeństwa tradycyjnego do społeczeństwa postnowoczesnego.

Należy wskazać, że mieszkańcy nowoczesnych społeczeństw informacyjnych sporo swego czasu wolnego spędzają w sieci internetowej. Szacuje się, że w 2010 roku było na świecie około 1,5 mld użytkowników internetu, a w 2013 roku już 2,2 mld użytkowników. Współczesna kultura to kultura doznań wzrokowych, która wciąż się rozszerza w kierunku e-edukacji, e-kształcenia, e-nauczania, e-zabawy, e-zakupów, e-kontaktów, e-administracji, e-wyborów politycznych itp. Zachowania w świecie rzeczywistym ulegają zmianom na rzecz kontaktów w świecie wirtualnym. Zmienia się zatem sposób spędzania wolnego czasu, uczenia się, spędzania wakacji. Nowe technologie dają sposobność do nawiązywania kontaktów z osobami z najdalszych stron świata, prowadzenia blogów i dyskusowania na każdy temat, robienia zakupów w sklepach najbardziej oddalonych od miejsca zamieszkania, grania w ekskluzywne gry internetowe, uczestniczenia w każdym możliwym rodzaju hazardu, słuchania muzyki i oglądania filmów bez używania radia i telewizora. Świat wirtualny, za pomocą technicznych urządzeń, jakimi są komputery, laptopy, smartfony, telefony, ma przewagę nad światem rzeczywistym w postaci szybkości docierania do informacji, świetnej jakości obrazu, bezpośrednim uczestniczeniu w wydarzeniach, nie tylko jako widz, ale jako

kreator tej rzeczywistości. Jednak taka „rewolucja techniczna i technologiczna” prowadzi także do powstawania różnorodnych problemów społecznych powstających na styku człowiek – technologia.

Wiek XXI stał się okresem nie tylko pojawiania się określonych uzależnień behawioralnych, ale także okresem zainteresowania się tym zagadnieniem przez współczesną naukę i praktykę zawodową. Dzięki temu więcej wiadomo o określonych uzależnieniach, mechanizmach ich powstawania i ich skutkach dla człowieka, a także skali tego zjawiska. Wprawdzie, mówi się o nowych uzależnieniach wymieniając między innymi uzależnienie od hazardu, zakupów, internetu, seksu, massmediów, telefonu komórkowego, jedzenia, jednak nie jest to lista zamknięta i ostateczna.

Do dziś nie ma jednej spójnej koncepcji przyczyn powstawania uzależnień u ludzi, choć teorie biologiczne, psychologiczne i socjologiczne wnoszą wiele wiedzy do wyjaśnienia tego problemu. Uzależnić się można zarówno od środków psychoaktywnych, jak i od samych czynności. Pojawiają się pytania, czy uzależnienia behawioralne są problemem społecznym, a także co leży u podstaw fali uzależnień behawioralnych we współczesnym świecie?

Można wskazać, że wszelkie uzależnienia będą problemami społecznymi, co związane jest z ich skalą oraz zasięgiem, szczególnie w kontekście ogromnej liczby osób uzależnionych od hazardu, od internetu, a także innych czynności.

Problemami uzależnień behawioralnych nazwiemy całokształt szkód związanych z silną potrzebą wykonywania jakiejś czynności mimo tego, że zachowanie to przynosi określone szkody, a wykonująca je osoba nie potrafi, mimo ponawianych prób, powstrzymać się od wykonywania tej czynności tracąc jednocześnie kontrolę nad tą sytuacją, co wpływa zarówno na nią, na członków jej rodziny, jak i na całe społeczeństwo i wymaga działań, które mają na celu zmniejszanie rozmiarów lub eliminację tego zjawiska.

Rozdział trzeci poświęcony jest zatem problematyce uzależnień behawioralnych, w tym przede wszystkim możliwości uzależnienia się od komputera, gier komputerowych czy hazardu.

W niniejszym opracowaniu dwa pierwsze rozdziały przedstawiają wyniki badań dotyczących zjawiska przemocy w szkole, picia alkoholu i używania nielegalnych środków psychoaktywnych. Badania przeprowadzono wśród uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych Miasta Rzeszowa.